

فرهنگ تطبیقی نهج البلاغه و سیری کوتاه در ترجمه‌های مختلف آن

اثر: دکتر محمود خورسندی
استادیار دانشکده ادبیات دانشگاه تهران
سید حبیب الله احمدپناه
(از ص ۹۷ تا ۱۱۳)

چکیده:

فرهنگ تطبیقی نهج البلاغه که حاصل و نتیجه سنجش، «فهرس الالفاظ الغریبه المشروحه» دکتر صبحی صالح و پنج ترجمه کهن و نواست بیشتر خوانندگانی را به کار می‌آید که بخواهند با توجه به مبنای اصلی واژگان کلیدی نهج البلاغه و ترجمه نزدیک به معنای اصلی آن در ترجمه کهن و سنجش آن با ترجمه‌های نوین که بیشتر به رساندن مفهوم و یا انعکاس سجع زیبای کلام مولا توجه دارند به معنای شفاف‌تر و دقیق‌تر کلمات کلیدی دست یابند و همچنین برای بررسی کنندگان تطور زبانی مفید خواهد بود.

واژه‌های کلیدی: فرهنگ تطبیقی، نهج البلاغه، تطور زبانی.

مقدمه:

موضوع کتاب: برای برخورداری علاقمندان چشمه‌سار حکمت کلام مولا امیر مؤمنان علی (ع) در این «فرهنگ تطبیقی» با اساس قرار دادن «فهرس الالفاظ الغریبه المشروحه» دکتر صبحی صالح معادل ترجمه شده واژگان آن را از پنج ترجمه کهن و نو برگزیده و آنها را طبق جدولی براساس زمان تألیف و چاپ کتابهای مذکور مرتب کرده‌ایم، تا خوانندگان نهج البلاغه، فرهنگ واژگان صبحی صالح را همراه پنج ترجمه فارسی یکجا داشته باشند و از حق انتخاب بهترین معنا از میان تراجم نهج البلاغه که مفهوم شفاف‌تری از کلام علی (ع) را بردل و جان می‌نشانند، برخوردار گردند و زمینه انتقال مفاهیم بلند این کتاب ارجمند آسانتر گردد و اهل دو زبان - عربی، فارسی - را به کار آید. و امکان ترجمه‌های کامل‌تر و بهتر را در آینده فراهم کند.

آغاز سخن

کتاب نهج البلاغه که در برگیرنده سخنرانی‌ها (خطبه‌ها) و نامه‌ها و سخنان کوتاه امیر مؤمنان امام علی (ع) است از کتب ارزشمند جهان و نیز از فصیح‌ترین و بلیغ‌ترین و معتبرترین متون اسلامی بعد از قرآن کریم است که از آن به عنوان مادون کلام خالق و مافوق کلام مخلوق یاد شده است. و از این رو هر کوششی هر چند کوچک جهت فراهم ساختن زمینه‌ای مساعد برای فهم بیشتر و درست آن، مغتنم است. و موجبات باروری ذهن‌ها و پالایش جان‌ها و حتی سلامت جسم‌ها را فراهم خواهد ساخت. و سالهاست که عاشقان شیوه و مرام حضرت امام علی (ع) در کوششی فراگیر گام‌های اساسی در این زمینه برداشته‌اند و شاهد براین مدعاترجمه‌های گوناگون - حتی منظوم - نهج البلاغه در قرن اخیر است و نیز شرح‌ها و تفاسیری که از قرن‌های گذشته تا دوره معاصر همچنان ادامه داشته و هر

کدام از آن‌ها جرعه‌ای از این دریای بیکران را به خوانندگانشان چشاندند.

روش کار ما در این فرهنگ:

ترتیب واژگان در ستون اول این فرهنگ براساس «فهرس الالفاظ الغریبه المشروحه» دکتر صبحی صالح است که شرح عربی واژگان را نیز در پی دارد و در این فرهنگ عیناً ضبط شده است.

در ردیف اول جداول، شماره مدخل (یعنی واژگان کلیدی نهج البلاغه) به ترتیب خطبه‌ها و نامه‌ها و کلمات قصار قرار گرفته است و سپس شرح و توضیح عربی واژگان که از فرهنگ دکتر صبحی صالح عیناً نقل شده است و از آنجا که کلمات کلیدی نهج البلاغه در «فهرس الالفاظ الغریبه المشروحه» غالباً به صورت مصدر و ماضی و یا در ساختار یک ضرب المثل و یا اصطلاح در زبان عربی آمده است: از اینرو برای سهولت دستیابی خوانندگان به معانی کلمات در خطبه‌ها و نامه‌ها و... در این فرهنگ پس از توضیح و شرح عربی واژگان بلافاصله در ستون نخست در میان (< >) به شکل کلمه یا کلمات به کار رفته در نهج البلاغه آمده است. علاوه بر آن در این کتاب ریشه (ماده) همه کلمات همراه خود کلمه به کار رفته در نهج البلاغه با شماره خطبه‌ها و نامه‌ها و کلمات قصار با علائم اختصاری: خ (خطبه)، ن (نامه) و ک (کلمات قصار) مرتب شده است، تا باز هم راهنمایی باشد برای یافتن کلمات در جای جای نهج البلاغه.

پس از ستون اول که مدخل و شرح عربی کلمه‌هاست شماره خطبه‌ها و نامه‌ها و کلمات قصار آمده است، و از آنجا که صفحه‌های چاپ نهج البلاغه حتی از یک ترجمه مثلاً - فیض الاسلام - در ویرایش‌های مختلف، متفاوت است به جای شماره صفحات در آن ترجمه‌ها نیز به ذکر شماره خطبه‌ها و نامه‌ها و کلمات قصار اکتفا شده است که البته تا خطبه ۵۳ این شماره‌ها یکسان است.

و از آن شماره به بعد گاه یکسان و گاه متفاوتند در زمینه خطبه‌ها، متن نهج البلاغه ترجمه آیتی و فیض الاسلام با یکدیگر و متن نهج البلاغه دکتر صبحی صالح و متن عربی ترجمه قرن ۵ و ۶ (تصحیح دکتر جوینی) و دکتر مبشری و دکتر شهیدی با یکدیگر منطبق است.

در زمینه نامه‌ها میان متون ترجمه‌های مختلف انطباق وجود دارد. در زمینه کلمات قصار میان متن ترجمه فیض الاسلام و آیتی از سویی و صبحی صالح و مبشری و شهیدی از سوی دیگر انطباق وجود دارد. و متن عربی ترجمه قرن ۵ و ۶ (به تصحیح دکتر جوینی) با دیگر متون نهج البلاغه اندکی تفاوت دارد. همچنان که گفته شد ترجمه‌ها براساس تاریخ انتشار و تألیف مرتب شده‌اند و فضل تقدم با ترجمه کهن قرن پنجم و یا ششم نهج البلاغه است که به اهتمام دکتر عزیز الله جوینی و انتشارات علمی و فرهنگی در دسترس علاقمندان قرار گرفته است. و مقایسه معانی فارسی واژگان نهج البلاغه در آن با ترجمه‌های امروزی، فایده دستور تاریخی و سیر تطور واژگانی نیز دارد. پس از ترجمه کهن نهج البلاغه دیگر ترجمه‌های مورد استفاده براساس تاریخ انتشار به قرار زیر است:

- ترجمه فیض الاسلام، چاپ اول، سال ۱۳۶۵ ه.ق.

- ترجمه دکتر اسدالله مبشری، چاپ اول، سال ۱۳۶۱ ه.ش.

- ترجمه دکتر سید جعفر شهیدی، چاپ اول، سال ۱۳۶۸ ه.ش.

- ترجمه عبدالمجید آیتی، چاپ اول، سال ۱۳۷۶ ه.ش.

تقریباً تمام ترجمه‌های نهج البلاغه در بردارنده مقدمه عالمانه و فصیح سید رضی بر نهج البلاغه است. و در این فرهنگ پیش از فهرست کلمات متن نهج البلاغه، کلمات کلیدی مقدمه سید رضی نیز از شرح ارزشمند این میثم استخراج شده و به ترتیب، معادل‌های فارسی آنها از ترجمه‌های مورد استفاده در این فرهنگ

نقل شده است؛ و برای تشخیص این واژگان از کلمات متن اصلی نهج البلاغه که از شماره یک آغاز شده‌اند، به این واژگان شماره‌ای با پیشوند صفر تعلق گرفته و اعداد «۰۱» تا «۰۸۶» را شامل شده است و پس از آنها اصل فهرست متن نهج البلاغه بلافاصله با شماره «۱» آغاز شده است.

در بخش پایانی فرهنگ فهرست الفبایی تمام کلمات مدخل با ذکر شماره خطبه و نامه و کلمات قصار و نیز شماره صفحات این فرهنگ گنجانده شده است.

ذکر برخی نکته‌ها و اختلاف‌ها

با توجه به اینکه خطبه‌ها و نامه‌ها و کلمات قصار مولا علی (ع) در آغاز سینه به سینه و شفاهی نقل شده و سپس به صورت مکتوب به نسل‌های بعدی رسیده است. و همچنین به دلیل شباهت رسم الخط برخی از حروف الفبای عربی، به طور طبیعی اختلاف‌های اندکی در نقل کلمات نهج البلاغه رخ داده است و گاه اساس قرارگرفتن شروح عربی چون شرح ابن میثم و شرح ابن ابی الحدید موجب تفاوت ترجمه‌ها شده است.

با توجه به مطالب مذکور، در پنج ترجمه گزارش شده در این فرهنگ گاهی نشانی از آن اختلاف‌ها وجود دارد که عیناً ضبط شده و ترجمه آن نیز در ستون مربوطه آمده است.

اختلاف واژه‌ها

اختلاف واژه‌ها در نسخه‌های مختلف، تفاوت ترجمه‌ها را در پی داشته است به عنوان مثال در خطبه ۱۷ در برخی نسخه‌ها به جای کلمه «عاد» کلمه «غار» آمده است و موجب تلقی معانی و مفاهیم گوناگون از جمله مذکور شده است.

۱- ترجمه کهن فارسی قرن ۵ و ۶ (تصحیح دکتر جوینی):

«غار فی اغباش الفتنه»

غافل [است] نه عالم در تاریکی و ظلمت فتنه. (جوینی عزیز الله، نهج البلاغه، ص ۱،

۱۳۶۸)

۲- ترجمه فیض الاسلام:

«غار فی اغباش الفتنه»

در تاریکیهای فتنه و فساد بیخبر است. (فیض الاسلام، نهج البلاغه، ص ۷۱، ۱۳۶۵)

۳- ترجمه دکتر مبشری:

«عاد فی اغباش الفتنه»

با شتاب در بقایای ظلمت فتنه دست و پا می زنند. (مبشری اسدالله، نهج البلاغه، خ ۱۷،

۱۳۶۱)

۴- ترجمه دکتر شهیدی :

«عاد فی اغباش الفتنه»

شتابان در تاریکی فتنه تازان. (شهیدی سید جعفر، ص ۱۹، ۱۳۶۸)

۵- ترجمه آیتی:

«غار فی اغباش الفتنه»

در ظلمت فتنه و فساد جولان دهد. (آینی عبدالحمید، ص ۲۴، ۱۳۷۷)

ترجمه قرن ۵ و ۶ و مرحوم فیض الاسلام و آیتی واژه «غار» را مد نظر قرار داده‌اند و به ترتیب به «غافل» و «بیخبر» و «جولان دهد» معنا کرده‌اند. و مرحوم دکتر مبشری و آقای دکتر شهیدی واژه «عاد» مد نظر داشته‌اند و به ترتیب «با شتاب دست و پا می زنند» و «شتابان... تازان» معنا کرده‌اند. نمونه‌هایی از ترجمه‌های مختلف مقدمه سید رضی به فارسی:

و وسیلا الی جنانه [جنابه] سراج الامه المنتخب من طینه الکرّم و سلاله المعجد
الاقدم و مغرس الفخار المعرق.

(۱) ترجمه ق ۵ و ۶:

و پیوستگی و نزدیکی جستن و ابهشت او... و چراغ است و گروهان و برگزیده
است از سرشت و خلقت کرم و بزرگی و بیرون کشیده بزرگی بیشتری و جای

نشاندن نازش‌های استوار. (جوینی عزیز الله، نهج البلاغه، ص ۱، ۱۳۶۸)

(۲) ترجمه فیض الاسلام:

آن را وسیله رسیدن به بهشت‌های خویش گردانید... و چراغ و رهنمای امت
برگزیده شده از خمیره کرامت و بزرگواری و نتیجه شرافت قدیم و کشتگاه درخت

مفاخرت ثابت و ریشه‌دار. (فیض الاسلام، نهج البلاغه، ص ۱۱، ۱۳۶۵)

(۳) ترجمه مبشری:

و دستاویز نزدیکی به پیشگاه مقدس خویش گردانید... و چراغ هدایت امت و
برگزیده گوهر نهاد کرامت و سردودمان اصالت و کشتگاه سرافرازی اصیل. (مبشری

اسدالله، نهج البلاغه، خ ۱۷، ۱۳۶۱)

(۴) ترجمه شهیدی:

دستاویز بهشت جاودان او... چراغ فروزان است.

گزیده دودمان بزرگواری است و چکیده مهتری و سالاری و رستگاه شرف و

نجابت. (شهیدی سید جعفر، نهج البلاغه، ص کز، ۱۳۶۸)

(۵) ترجمه آیتی:

و وسیله رفتن به بهشت... چراغ فروزان امت که برگزیده کرامت و سلاله معجد و

شرافت دیرین و درخت افتخارات اصیل است. (آیتی عبدالحمید، نهج البلاغه، ص ۱، ۱۳۷۷)

در ترجمه وسیلا مترجم قرن ۵ و ۶ به «پیوستگی و نزدیکی جستن» و دکتر

مبشری و دکتر شهیدی به ترتیب به «دستاویز نزدیکی» و «دست آویز...» و مرحوم

فیض الاسلام و آیتی به ترتیب به (وسیله رسیدن) و (وسیله رفتن) معنا کرده‌اند. و ترکیب «المنتخب من طینة الكرم» به ترتیب:

مترجم ۵ و ۶: برگزیده از سرشت و خلقت کرم و بزرگی

فیض الاسلام: برگزیده شد از خمیره کرامت و بزرگواری

مبشری: برگزیده گوهر نهاد کرامت

شهیدی: گزیده دودمان بزرگواری

آیتی: برگزیده کرامت

همانطور که ملاحظه می‌فرمائید مترجم قرن ۵ و ۶ به بیان معنای دقیق بیش از ترجمه ادبی توجه داشته است و دکتر شهیدی تاویل معنایی نموده است و آیتی طینت را در ترجمه خود نیاورده است و دکتر شهیدی معادل طینت، گوهر نهاد آورده است و مرحوم فیض الاسلام معادل طینت، خمیره آورده است. و در ترجمه ترکیب «سلاله المجد الاقدم» مترجمان معادل فارسی آن را به ترتیب زیر آورده‌اند:

مترجم قرن ۵ و ۶: بیرون کشیده بزرگی پیشترین

فیض الاسلام: نتیجه شرافت قدیم

مبشری: سردودمان اصالت

شهیدی: چکیده مهتری و سالاری

آیتی: سلاله مجد و شرافت دین

و در ترجمه ترکیب «مغرس الفخار المعرق»:

مترجم قرن ۵ و ۶: جای نشانندن نازش‌های استوار

فیض الاسلام: کشتگاه درخت مفاخرت ثابت و ریشه‌دار

مبشری: کشتگاه سرافرازی اصیل

شهیدی: رستنگاه شرافت و نجابت

آیتی: درخت افتخارات اصیل است

همانطور که ملاحظه می فرمائید:

«مغرس» را به معنای جای نشاندن، کشتگاه، رستنگاه و درخت.

و «فخار» را به معنای نازش، مفاخرت، سرافرازی و شرافت و افتخارات ترجمه کرده‌اند.

و «المعرق» را به معنای استوار، ثابت و ریشه‌دار، اصیل، شرافت و نجابت و اصیل دانسته‌اند.

از سنجش ترجمه‌های مختلف به این نتیجه می‌رسیم که اصیل‌ترین ترجمه نهج البلاغه از میان ترجمه‌های یاد شده ترجمه قرن ۵ و ۶ است و تأویل‌آمیزترین ترجمه نهج البلاغه در میان ترجمه‌های یاد شده ترجمه دکتر شهیدی است.

اختلاف نگارش در رسم الخط به خصوص نقطه‌ها:

اختلاف در رسم الخط به خصوص نقطه و حروف شبیه بهم اختلاف معانی قابل توجه‌ای را در پی داشته است. به نمونه زیر توجه فرمائید:

«ووسیلا الی جنانه» یا «ووسیلا الی جنابه» برخی جنان [با نون در آخر] و برخی جناب [با باء در آخر] تلقی کرده‌اند و تفاوت معنایی را در پی داشته است.

قرن ۵ و ۶: ووسیلا الی جنانه / و پیوستگی و نزدیکی جستن و ابهت او فیض الاسلام: ووسیلا الی جنانه / و آن را وسیله رسیدن به بهت‌های خویش گردانید.

مبشری: ووسیلا الی جنابه / و دستاویز نزدیکی به پیشگاه مقدس

شهیدی: ووسیلا الی جنانه / و دستاویز بهت جاودان او...

آیتی: ووسیلا الی جنانه / و وسیله رفتن به بهت

اختلاف در روش ترجمه:

علاوه بر اختلاف معنا که از اختلاف اصل نسخه‌های عربی و معنای ریشه کلمات و شروح مختلف... سرچشمه گرفته است. برخی از اختلاف‌ها از روش ترجمه مترجمان ناشی شده است. و از آنجا که مترجمان فاضل و اندیشمند نهج البلاغه در تکاپوی بازتاب فصاحت و بلاغت نهج البلاغ در ترجمه‌های خود بوده‌اند، گاه معانی مستقیم الفاظ را از نظر دور داشته و مفاهیم ثانوی آنها را در ترجمه مد نظر داشته‌اند، همچون نمونه زیر:

مثلاً در ترجمه «فباض و فرخ فی صدورهم و درب و درج فی حجورهم» از خطبه هفتم نهج البلاغه به شرح زیر آمده است:

۱) ترجمه قرن ۵ و ۶:

پس بیضه نهاد و بچه بیرون آورد در سینه‌ها ایشان و بخیزید و قرار گرفت.

۲) ترجمه فیض الاسلام:

پس در سینه آنان تخم کرد و جوجه گذاشت و به تدریج و آهسته با آنها آمیزش

نمود. (فیض الاسلام، نهج البلاغه، ص ۵۹، ۱۳۶۵)

۳) ترجمه دکتر مبشری:

در دلهاشان تخم نهاد و از آن تخم جوجه به در آورد و آن جوجه را آرام آرام در

خانه دلشان پرورد. (مبشری اسدالله، نهج البلاغه، خ ۷، ۱۳۶۱)

۴) ترجمه دکتر شهیدی:

در سینه‌هایشان جای گرفت و در کنارشان پرورش یافت. (شهیدی سید جعفر،

نهج البلاغه، ص ۱۳، ۱۳۶۸)

۵) ترجمه آیتی:

در سینه‌هایشان تخم گذاشت و جوجه برآورد و بر روی دامنشان جنبیدن گرفت

و به راه افتاد. (آیتی عبدالحمید، نهج البلاغه، ص ۱۹، ۱۳۷۷)

از سنجش ترجمه‌ها چنین نتیجه گرفته می‌شود:

که توجه مترجم قرن ۵ و ۶ به بیان ترجمه دقیق بوده است و مرحوم فیض الاسلام و مرحوم دکتر مبشری و آیتی هم به لفظ توجه داشته‌اند و هم به رعایت ساختار زبان فارسی و آقای دکتر شهیدی به ساختار ادبی ترجمه و انعکاس فصاحت و بلاغت نهج البلاغه در ترجمه فارسی آن نظر داشته است.

و گاه نیز مترجمی چندین عبارت عربی را در یک جمله ترجمه می‌کند یا یا ذائقه ادبی خویش از معنای ظاهری الفاظ فاصله می‌گیرد و سعی در رساندن مفهوم دارد. به ترجمه عبارات زیر توجه بفرماید:

«فی فتن داستهم باخفافها و وطننهم باظلافها و قامت علی سنابکها»

(۱) ترجمه قرن ۵ و ۶:

در فتنه [ای] که بکوفت ایشان را به سول هاء خویش و در نوردید ایشان را به باریجه هاء خویش و بایستاد بر سنب هاء خود (جوینی عزیز الله، نهج البلاغه، ص ۱۷، ۱۳۶۸)

(۲) ترجمه فیض الاسلام:

در فتنه‌های که مردم را پایمال و لگدکوب کرد (فیض الاسلام، نهج البلاغه، ص ۴۴، ۱۳۶۵)

(۳) ترجمه دکتر مبشری:

در آن روز پر فتنه. (مبشری، اسدالله، نهج البلاغه، ج ۲، ۱۳۶۵)

(۴) ترجمه دکتر شهیدی:

حالی که فتنه چون شتری مست آنان را به پی می‌سپرد و پایمال می‌کرد و ناخن

تیز بدانها در می‌آورد. (شهیدی سید جعفر، نهج البلاغه، ص ۸ و ۹، ۱۳۶۸)

(۵) ترجمه استاد آیتی:

و فتنه‌ها برانگیخت و آنان را زیر پاهای خود فروکوفت و پی سپر سم‌های خود

نمود. (آیتی عبدالحمید، نهج البلاغه، ص ۱۳، ۱۳۷۶)

در ترجمه عبارات «فی فتن داستهم باخفافها...» این عبارات در ترجمه قرن ۵ و ۶ به دقت ترجمه شده است ولی واژه «سَوَل» سم شتر به «خُف» و «باریجه» اسم گاو به جای «ظُلْف» امروزه برای کاربران فارسی، واژه‌های مأنوسی نیستند. این عبارات را دکتر شهیدی به صورت آزاد و تأویلی و ادبی برگردان کرده است و فیض الاسلام و مبشری را در یک عبارت ترجمه کرده‌اند و ترجمه استاد آیتی به طور نسبی با متن اصلی منطبق است.

تقدم و تأخر صفت و موصوف

و گاه مقدم و مؤخر داشتن ترجمه صفت و موصوف تفاوت هایی در ترجمه ایجاد می‌کند به عباراتی از خطبه ۱۱۱ صبحی صالح، شهیدی و مبشری (و یا ۱۱۰ فیض الاسلام و آیتی) توجه بفرمائید.

الستم فی مساکن من کان قبلکم.

اطول اعمارا

وابقی آثارا

وابعد آمالا

واعدّ عدیدا

وأکثف جنودا

(۱) ترجمه قرن ۵ و ۶:

ای نیستید شما در آرام‌گاه آن کسی بود پیش از شما

درازتر عمرها

باقی تر اثرها

و دورتر امیدها

و بیشتر شمارها

و انبوه تر لشگرها

(جوینی عزیز الله، نهج البلاغه، ص ۲۵۳، ۱۳۶۸)

(۲) ترجمه فیض الاسلام:

آیا در جاهای آنانکه پیش از شما بودند نیستید

و حال آنکه عمرهای ایشان درازتر

و آثارشان پاینده تر

و آرزوهایشان بیشتر

و جمعیتشان آماده تر

و لشگرهایشان انبوه تر بود.

(فیض الاسلام، نهج البلاغه، ص ۳۶۴، ۱۳۶۵)

(۳) مبشری:

ایا شما در مسکن کسانی فرود نیامده اید که پیش از شما عمرهای طولانی تر و با

آثار پاینده تر و آرزوهای دور و درازتر می زیسته اند و جمعیتشان آماده تر و

سپاهیانشان بیشتر از شما بوده است. (مبشری اسدالله، نهج البلاغه، خ ۱۰۹، ۱۳۶۱)

(۴) شهیدی:

آیا شما در جای آنان به سر نمی برید که مردند

عمری درازتر از شما داشتند

و آثاری پایدارتر به جا گذاشتند

و تخم آرزو بیشتر در دل کاشتند

و شمارشان فزونتر بود

و سپاهیانشان فراگیرتر

(شهیدی، سید جعفر، نهج البلاغه، ص ۱۰۸، ۱۳۶۸)

(۵) آیتی :

آیا نه چنین است که شما اکنون در سراهای کسانی هستید که عمرشان از شما درازتر بود و آثارشان پایدارتر و آرزوهایشان بیشتر و شمارشان افزونتر و لشکرهايشان انبوه‌تر؟
(آیتی، عبدالحمید، نهج البلاغه، ص ۱۱۴، ۱۳۷۷)

همچنین مترجم قرن ۵ و ۶ در عبارات:

«اطول اعمارا و ابقى آثارا و ابعدا آمالا و اعددا عديداً و اکشف جنودا»
به صورت (درازتر عمرها باقی‌تر عمرها، و باقی‌تر اثرها و دورتر امیدها و بیشتر شمار و انبوه‌تر لشکرها) ترجمه کرده است.
و مرحوم فیض الاسلام به صورت «و حال آنکه عمرهای ایشان درازتر و آثارشان پاینده‌تر و آرزوهایشان بیشتر و جمعیتشان آماده‌تر و لشگرهایشان انبوه‌تر بود» و دیگر مترجمان ارجمند چون فیض الاسلام ترجمه کرده‌اند یعنی همگی اول موصوف و بعد صفت آورده‌اند.

قریب المعنی بودن معانی

و گاه تفاوت ترجمه‌ها به خاطر قریب المعنی بودن عبارات است (خطبه شماره ۱۰۸ فیض الاسلام و آیتی و ۱۰۹ دکتر صبحی صالح و ترجمه ق ۵ و ۶ و مبشری و شهیدی)

قد حَقَّرَ الدنیا و صغرها

واهونها و هونها

عبارات فوق به صورت دو مجموعه کوتاه پاسخ ترجمه آورده منی شود.
تاخواننده محترم در تفاوت ترجمه‌ها امعان نظر بیشتری داشته باشد.
عبارات «قد حَقَّرَ الدنیا و صغرها» را مترجمان به صورت‌های زیر به فارسی برگردان کرده‌اند.

ق ۵ و ۶: به درستی که حقیر کرد دنیا را و خرد شمرد آن را
فیض الاسلام: رسول اکرم (ص) دنیا را کوچک دید و آن را خرد می پنداشت
مبشری: همان که دنیا را حقیر دانست و کوچک شمرد
شهیدی: دنیا را خوار دید و کوچکش شمرد
آیتی: دنیا را حقیر انگاشت و خرد شمرد

و عبارت «واهونها و هونها» به صورتهای زیر به فارسی ترجمه شده است:
ق ۵ و ۶: خوار داشت آن را و آسان فراگرفت آن را
فیض الاسلام: و اهمیتی نداد آن را پست دانست
مبشری: و سهل انگاشت و در چشم جهانیان خوار گردانید
شهیدی: و سبکش گرفت و همچنین به حساب آورد
آیتی: و بیمقدارش دانست و آسانش گرفت
چون میان «حقر، صغر، اهون و هون» قرب معنایی وجود دارد لذا برای
مترجمان دشوار بوده که مرزهای معنای آن را در ترجمه رعایت کنند.
با سنجش ترجمه‌های زیر مدعا اثبات می شود.
مثلاً «اهونها» در ترجمه ق ۵ و ۶، فیض الاسلام، مبشری، شهیدی و آیتی به
ترتیب:

«خوار داشت آن را، اهمیتی نداد، سهل انگاشت، سبکش گرفت، بیمقدارش
دانست» آمده است.

و «هونها» به ترتیب ترجمه قرن ۵ و ۶ و فیض الاسلام مبشری، شهیدی و آیتی به
ترتیب زیر آمده است:
آسان فراگرفت آن را، آن را پست دانست، در چشم جهانیان خوار گردانید،
هیچش به حساب آورد، آسانش گرفت.

اشتباه نسخه برداران و کاتبان

یکی دیگر از عوامل عدم انطباق نسخه‌ها اشتباه کاتبان و نسخه برداران است. مثلاً: «عُوقِدَتْ» (خ ۱۴۴/۶)

(و بیستند آن را) در اصل «عوقبت» بوده است همانطور که از معنای آن بر می آید و از مقایسه با نهج البلاغه شرح ابن الحدید و دیگر نسخ نهج البلاغه بر می آید اشتباه از ناحیه کاتب رخ می دهد یا اهضم (خ ۱۶۰ / ۱۷) نزارترین که می بایست با توجه به دیگر نسخ «اهظم» باشد. در این زمینه اشتباهات بسیار است.

دیگر موارد اختلاف ترجمه‌ها:

علاوه بر تفاوت گویش‌های مختلف فارسی و سبک‌های مختلف آن موارد دیگری در تفاوت ترجمه‌ها موثر بوده است.

تکرار ضمائر برای حفظ امانت، رعایت آهنگ و سجع عبارات، معلوم معنا کردن افعال مجهول، جمع یا مفرد معنا کردن موصول مشترک. آوردن مفعول مطلق در ترجمه، لازم یا متعدی آوردن افعال و دو وجهی منظور نمودن آنها، مطابقت و عدم مطابقت صفت با موصوف جمع، تنایع اضافات، استعمال او به جای آن برای غیر ذوی العقول، مطابقت و عدم مطابقت عدد و معدود و تخفیف‌ها و ادغام‌ها و... عوامل بسیار دیگری در تفاوت ترجمه‌های نهج البلاغه مؤثر بوده است که بیان آن مقاله خاصی را می طلبد (نهج البلاغه، تصحیح دکتر جوینی، ج اول، ص ۱۷ تا ۲۵، مقدمه، تهران)

نتیجه:

در اختلاف نسخه‌های نهج البلاغه و مآلاً در ترجمه آنها عوامل انتقال سینه به سینه و شفاهی، اشتباه نسخه برداران، شباهت حروف عدم استفاده از نقطه، خواندن حروف به جای یکدیگر، اختلاف واژه‌ها، قریب المعنی بودن کلمات مورد

توجه ادغام چندین عبارت در یک عبارت، تلقی معانی مختلف برای یک واژه، اختلاف سبک خراسانی با سبک قومنس و ری و جرجان و ترجمه تحت اللفظ و یا متناسب ساختار زبان فارسی و تقدیم و تأخیر صفت و موصوف و تفاوت شروع که برخی جنبه تاریخی و ادبی و برخی جنبه معنوی و برخی جنبه فلسفی و عرفانی و کلامی... دارد و معیار ترجمه مترجم قرار می‌گیرند.

موارد ذکر شده اندکی از بسیار است به نظر می‌آید که لازم است در کتاب ویژه‌ای آورده شود.

منابع:

- ۱- شرح نهج البلاغه، کمال الدین میثم بن علی بن میثم عرابی، المتوفی ۶۷۹ ه.ق. (در پنج جزء)، تهران، دفتر نشر کتاب، چاپ ۲، ۱۴۰۴ ه.ق.
- ۲- نهج البلاغه (ضبط نصه و ابتکر فهارسه) الدكتور صبحی الصالح، بیروت، المطبعة الاولى، ۱۳۸۷ ه.ق، ۱۹۶۷ م.
- ۳- نهج البلاغه، (ترجمه ق ۵ و ۶ مترجم نامعلوم) به تصحیح دکتر عزیز الله جوینی، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی وابسته به وزارت علوم و تحقیقات و فناوری، چ اول، ۱۳۶۸.
- ۴- نهج البلاغه، ترجمه و شرح فیض الاسلام، ۱۳۶۵ ه.ق.
- ۵- نهج البلاغه، ترجمه دکتر اسدالله مبشری، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی (چ اول، ۱۳۶۱) چ دهم ۱۳۷۵.
- ۶- نهج البلاغه، ترجمه دکتر سید جعفر شهیدی، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۸ ه.ش.
- ۷- نهج البلاغه، ترجمه عبدالحمید آیتی، تهران، نشر و فرهنگ اسلامی، بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۷۷، چاپ اول این کتاب توسط بنیاد نهج البلاغه در سال ۱۳۷۶ در دو جلد منتشر شده است).

